

Філологія та лінгвістика

Ввічливість – соціокультурний і мовний феномен

Кот Т.О.

старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1,
факультету лінгвістики
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Актуальність вивчення поняття ввічливості зумовлена тим, що засоби вираження подяки у німецькій мові посідають важливе місце у системі мовного етикету, у структурі етикетних мовних активів, про що свідчить їх висока дискурсивна репрезентативність.

Культурно-історичний феномен «ввічливість» як особливий стиль поведінки на основі поважного ставлення до інших членів суспільства у всіх міжособистісних стосунках завжди становив невід'ємну частину поведінкової культури й значною мірою виражався за допомогою мови (мовних дій). Критерії оцінки соціальних взаємодій як позитивних/негативних склалися історично й перебували у згоді зі структурами суспільних відносин, з такими культурними соціонормативними компонентами як моральні і правові норми й правила поведінки. Ввічливості як культурно-історичному явищу властиві мінливість, універсальність, етнокультурна специфічність.

Стратегії ввічливого поведінки універсальні, тому що у будь-якому суспільстві можна виявити хоча б деякі узагальнені ввічливі способи поведінки (вітання, вибачення, вираження подяки тощо) і встановити певний набір мовних засобів, за допомогою яких вони реалізуються у процесі комунікації.

Норми та їхня вербальна реалізація виявляють етнокультурну специфічність, тобто національні особливості у ввічливих формах комунікації, які детерміновані всім культурно-історичним тілом. Ці

особливості яскраво проявляються у міжкультурному зіставленні, коли узагальнені форми комунікації однієї культури легко сприймаються як ввічливі, хоча вони такими не є .

Вивченню комунікативного аспекту ввічливості приділялася велика увага у рамках теорії мовних актів, наприклад, при визначенні основних постулатів, що регулюють процеси комунікації. Ряд наслідників здійснили спробу конкретизувати поняття ввічливості як стратегічний принцип мовного поведження у вигляді правил, дотримання яких сприяє досягненню цілей взаємодії мовців. П. Грайс сформулював найбільш узагальнений принцип успішної комунікації – принцип кооперації, що складається з «домовленості» мовців бути чесними у реалізації комунікативних цілей і намірів і передбачає дотримання деяких постулатів, що регулюють сам процес спілкування.

Науковець висунув також інший принцип ввічливості, відповідно до якого партнери у процесі спілкування повинні діяти відповідно до певних етичних норм (скромність, такт, великодушність, згода, схвалення) і уточнив даний принцип, увівши шість максим: такту – зводь до мінімуму витрати зусиль партнера, намагайся збільшити його вигоду; великодушність – зводь до мінімуму вигоду для себе, бери на себе всі зусилля; схвалення – не лай інших; скромність – уникай розбіжності; прагни до згоди; симпатії – будь доброзичливим [2, с. 237].

Ввічливість не просто відбиває певну точку зору на соціальні взаємодії, що прийнято ідентифікувати з повагою, вона припускає своєрідне «зусилля» з боку партнерів, тобто реалізацію різних «запобіжних» заходів, що забезпечують успішність комунікації. До цих спеціальних прийомів, що впливають на вибір мовних засобів, й у тому або іншому словесному оформленні є актуалізованими у конкретних мовних ситуаціях, належать:

- орієнтація на партнера, зокрема, схвалення його відомих або приписуваних йому позитивних якостей;

- підкреслена шанобливість відповідно до очікувань партнера, піднесення партнера у соціальному психологічному плані;
- ослаблення або евфемізація соціально-негативних моментів, щоб не викликати комунікативної невдачі різного роду санкцій;
- відхилення від прямого впливу на «особисту сферу» з урахуванням рухливості партнерів, характером ситуації спілкування (інтимна/офіційна).

Розуміння співвідношення ввічливості у вузькому смислі й етикету, що становлять узагальнене поняття ввічливості, можна сформулювати у такий спосіб: ввічливість у широкому смислі слова формувалася поступово й має двоїсту природу не тільки з погляду співвідношення у ній поведінкового й вербального. Подвійність проявляється при безпосередній реалізації як вербальних, так і невербальних дій у перевазі одного з начал: індивідуального й суспільного (колективного), глибинного й поверхневого, природного (щирого) і штучного. Такі ознаки як індивідуальність, глибинність і природність – це прояв у діях людини споконвічно властивих їй емоцій і психічних переживань, які не направляються й стримуються «ззовні», а ідуть вільно «від серця», є передумовами появи й «виправданям» існування ввічливості у вузькому змісті як актуалізації свого внутрішнього схвалення дій, статусу й позиції партнера. Ці ознаки переосмислені у ввічливому подовженні (або в деяких ввічливих стратегіях) у вигляді імпліцитно закладеної у них оцінки важливого з погляду морально-етичних цінностей індивіда.

Ввічливість у вузькому смислі охоплює наше повсякденне спілкування, визначаючи його «комфортність» на основі створення найбільш оптимальної тональності й способу спілкування. Етикет, же в силу сформованості закладених у ньому соціальних відносин, обмежений використанням лише у певних соціальних групах або типах ситуацій (придворний етикет, етикет ділового спілкування, дипломатичний етикет), де на перший план виходить актуалізація власного соціального статусу стосовно статусу партнера.

Щодо співвідношення категорії ввічливості з нормою, то специфіка ввічливого поведіння полягає у тому, що при реалізації її форм людина одночасно «експлікує» своє знання різних норм, прийнятих у суспільстві. Це, насамперед, комунікативна норма, що диктує вибір прийнятої у даній ситуації спілкування форми вираження інтенції мовця. Комунікативна норма є невід'ємним компонентом мовного поведіння, без якого воно взагалі не може відбутися. Ввічливість представляється факультативним елементом, «втілення якого значною мірою визначається бажанням і волею мовця» [1, с. 270].

Соціальна структурованість суспільства завжди виступала детермінантом розвитку вербальної ввічливості в широкому сенсі та її зовнішнього начала – етикету, особливо тому, що він прямо відбиває й закріплює існуючі соціально-статусні розходження.

Структура суспільства в кожен історичний період є двоїтим явищем: з одного боку, вона єдина, тобто цілісна; з іншого боку – вона нестабільна, реагує на процеси й зміни у матеріально-технічній галузі, соціокультурній реальності і є складним багатокомпонентним явищем. Кожна історична епоха, спираючись на характерну для неї соціально-класову диференціацію, наповнює етикетно-ввічливі стосунки і мовні засоби їхнього здійснення специфічним комунікативно-прагматичним змістом. Цей зміст найбільш яскраво розкривається у поняттях престижу, мовного смаку, дистанції, статусу й ролей, а також в інтерпретації статевих, вікових й інших соціолінгвістичних критеріїв. В узагальненому виді перераховані компоненти встановлюють «соціальну дистанцію між учасниками спілкування» [3, с. 12]. «Дистанційний план статусу виражається у «погашенні» індивідуальних характеристик людини, що займає певну соціальну позицію, і в актуалізації відносин нерівноправності між учасниками спілкування». В. Карасик виділяє наступні показники дистанційності: територія, ритуали, церемоніальне поведіння, навмисно грубе або провокаційне поведіння тощо. У спілкуванні суб'єктивний й об'єктивний статус оцінки й самооцінки

перетинаються [3, с. 13]. Інтерпретація ввічливості під кутом зору соціального статусу мовців дозволяє розглядати дане явище з різних точок зору. У рамках пропонованого дослідження найбільш актуальним є рольовий, нормативний (оцінний) і динамічний підходи.

Підводячи підсумки, зазначимо, що категорія ввічливості є однією з центральних не тільки у структурі соціального спілкування людей, що репрезентується вербальними й невербальними засобами, але й структурі етикетно-мовної комунікації. Вона є комунікативною категорією, для реалізації якої використовуються як марковані мовні форми, так і форми, етикетний статус яких одержую прагматичну інтерпретацію відповідно до параметрів у конкретній комунікативній ситуації. Принцип увічливості по-різному реалізується у різних типах мовних актів й у значній мірі визначається етнокультурною специфікою мовного поведіння.

Теорія ввічливості безпосередньо пов'язана з теорією мовного етикету, що досліджує ритуально-організовані засоби вираження мовних актів. Етикетні мовні акти одержують різні найменування: прагматичні кліше, рутинні формули, прагматичні ідіоми, етикетні формули.

Литература:

1. Беляева Е.И. Принцип вежливости в речевом обращении (Способы оформления декларативных высказываний в английской разговорной речи) / Е.И. Беляева // ИЯШ. – М. 1985. – №2. – С. 12-16.
2. Грайс Г. Логика и речевое общение / Г. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16 – С. 217-237.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик // – М., 1992. С. 10-22.